

14. Цивільний кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.
15. Черданчук В. До питання про методіку визначення розміру відшкодування моральної шкоди, заподіяної працівникові // *Предприимательство, хазяйство и право*. – 2000. – №5.
16. Шимон С. Про розмір відшкодування моральної шкоди // *Право України*. – 1998. – №12.

Стаття рекомендована до друку відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави та права ім. В.М. Корецького НАН України (протокол №11 від 16 жовтня 2003 року)

*Карпов Ч.С.,
доцент кафедри кримінального права
та процесу Національної академії
внутрішніх справ України, кандидат
юридичних наук*

ПРО ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Тактика необхідна там, де зустрічається протидія цілям предметної реальності або досягненню конкретного результату і направлена на його подолання або нейтралізацію. В більш загальному вигляді вона заключається у вмінні „перехитрити” протидіючу сторону за рахунок маскування своїх намірів, шляхом введення в оману, доведення до визначених бажаних дій і т.п.

Дослідження проблеми визначення поняття тактики, її змісту, поняття тактичних прийомів завжди було у центрі уваги вчених-криміналістів. До таких можна віднести Р.С. Белкіна, О.Я. Баєва, В.Я. Колдіна, О.М. Васильєва, В.О. Образцова. Потреба в тактичних аспектах діяльності визначається наявністю факторів, дослідженню яких приділялось недостатньо уваги до останнього часу:

- 1) протилежності інтересів взаємодіючих сторін;
- 2) наявності екстремальних ситуацій;
- 3) необхідності вибирати найбільш ймовірне рішення з можливих варіантів дій;
- 4) тактичного ризику при подібному виборі і вмінні (здатності) приймати відповідальні рішення.

Метою дослідження виступає необхідність розробки концепції криміналістичної тактики як частина науки криміналістики, що повинна включати в себе самостійний розділ „Тактика діяльності злочинців”.

В слідчій діяльності тактиці дій слідчого при збиранні і застосуванні доказової інформації належить важлива роль, оскільки не тільки підозрювані і обвинувачувані (через бажання unikнути відповідальності або пом’якшити свою вину), а й свідки (і навіть потерпілі) часто намагаються ухилитись від свідчень або дають неправдиві покази. Нерідко підозрюваними, обвинуваченими і їх спільниками вживаються заходи щодо укриття і знищення слідів злочинної діяльності, залякування і підкупу потерпілих і свідків. Більше того, зараз стають звичайним явищем погрози, підкуп і провокації по відношенню до працівників слідства і суду. В таких умовах реалізація завдань кримінального судочинства повинна забезпечуватись перш за все за рахунок майстерності і вміння слідчого подолати всі можливі перешкоди на шляху збору об’єктивної інформації для встановлення істини по справі. Основним засобом досягнення

цього виступають тактичні прийоми діяльності, оскільки інші засоби (погрози, обман і т.п.) при розслідуванні неприпустимі і прямо заборонені законом.

У криміналістиці тактику визначають таким чином:

- а) основна частина криміналістики про систему прийомів розслідування злочинів¹;
- б) система наукових прийомів виробництва окремих слідчих дій².

Розвиваючи і уточнюючи ці визначення, деякі автори внесли в них суттєві доповнення: Р.С. Белкін – про рекомендації щодо проведення слідства і лінії поведінки осіб, які його здійснюють³; О.Я. Баєв – про напрямок щодо подолання протидії⁴; В.Я. Колдін – про визначення оптимальної лінії поведінки осіб, що розслідують, при їх взаємодії з іншими учасниками процесу⁵.

Таким чином, криміналістична тактика характеризується як:

- складова частина науки криміналістики;
- система наукових положень;
- сукупність рекомендацій.

Аналізуючи родові поняття тактики, Р.С. Белкін підкреслює, що тактика – теорія і практика ведення бою⁶. Тому і криміналістичну тактику необхідно розглядати як *теоретичні основи* слідчої реальності і як *практичну реалізацію* рекомендацій про прийоми і способи даної реальності, тобто практику, вивчення якої надає можливість формувати і розвивати її теоретичні основи.

Що ж собою являє тактика слідчої діяльності в її практичному аспекті? У багатьох чисельних визначеннях слідчої тактики відмічаються:

- 1) елементи планування і організації розслідування;
- 2) прийоми розслідування;
- 3) прийоми підготовки і проведення окремих слідчих дій;
- 4) оцінка інформації в процесі доказування.

З такої точки зору не всі вказані елементи належать до тактики і мають тактичний характер. Так, в оцінці слідчої інформації не може бути тактичних аспектів, якщо, звичайно, не вважати такими визначення того, що з наявної інформації, і яким саме чином може вплинути на конкретного учасника процесу. Але це вже визначення можливостей використання інформації на основі проведеної її оцінки.

Власне, тактика дій слідчого заключається і проявляється в тих способах його дій при збиранні і використанні доказів, які направлені на подолання перешкод між ним і джерелом інформації, на перешкоджання спотворенню або укриттю інформації⁷. Розвиваючи дану думку, О.Я. Баєв відмігив, що тактика присутня лише там, де існує необхідність долати реальну протидію або попереджувати потенційне. А якщо немає конфліктності інтересів і протидії, то немає і тактики⁸. Із цього, на наш погляд, виходить принципове положення про те, що тактика в діяльності слідчого присутня лише там, де присутнє спілкування слідчого з іншими учасниками

¹ Васильєв А.Н. Следственная тактика. – М., 1976.

² Коновалова В.Е. Теоретические основы следственной тактики: Автореф.дис. ... д-ра юрид.наук. – Харьков, 1966.

³ Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики – М., 1970.

⁴ Баев О.Я., Тактика следственных действий. – Воронеж, 1992.

⁵ Криминалистика: Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1995.

⁶ Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993.

⁷ Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. –Воронеж, 1977.

⁸ Баев О.Я. Криминалистическая тактика: понятие и система // Актуальные вопросы правоведения: Информационные материалы. – Екатеринбург, 1992.

кримінального судочинства, причому в ситуаціях, коли ними створюється протидія, або коли воно можливе і вимагається його не допустити (попередити) або нейтралізувати.

Уточнення поняття і змісту криміналістичної тактики має не тільки теоретичне (для розвитку відповідного розділу криміналістики), але і важливе практичне значення, яке заключається в розробці і конструкції рекомендацій, які відповідають дійсним потребам практики у сфері саме тактичних аспектів слідчої діяльності. Як вже відмічалось, на теперішній час до криміналістичної тактики (як розділу науки) і до тактики слідчої діяльності, окрім самої тактики (приймів і способів отримання об'єктивної інформації від осіб, які нею володіють і намагаються протидіяти цьому) відносять організаційні заходи, аналіз і оцінку інформації, вирішення роздумливих задач і т. ін. Не викликає сумнівів те, що організаційні і аналітико-роздумливі аспекти слідчої діяльності відіграють важливу роль у забезпеченні її раціональності і результативності у створенні необхідних умов застосування тактичних засобів для досягнення конкретної мети розслідування, але самі по собі вони тактичним характером не володіють.

О.М. Васильєв у системі тактичних прототипів виробництва окремих слідчих дій виділяє такі тактичні прийоми:

- 1) засновані на застосуванні логіки в умовах розслідування;
- 2) за планомірною організацією розслідування;
- 3) по встановленню психологічних відносин між слідчим та учасниками слідчих дій.

Основним тактичним прийомом першої групи, відмічає О.М. Васильєв, є версія. Будь-які елементи тактики у самій версії (як в обґрунтованому припущенні) виявити складно, оскільки вона є лише інструментом слідчого пізнання, який сприяє організації і планомірності процесу розслідування. Навряд чи було б правомірно говорити про тактичний аспект слідчої версії, спираючись на те, що хитрості злочинця, який переховується, буде суперечити хитрість кроків по його встановленню і виявленню. Логічні закони і правила можуть слугувати основою тактичних прийомів слідчої діяльності (наприклад, виявлення неправдивості показів шляхом демонстрації логічних протиріч у повідомленій інформації), але в принципі тактичними не являються.

Таким чином, в практичній слідчій діяльності, на нашу думку, потрібно розмежовувати організацію і тактику її здійснення⁹. Це „зобов'язує” вчених, які займаються дослідженням проблем криміналістичної тактики, вести конкретну розробку власне тактичних рекомендацій без підміни їх загальними питаннями організації підготовки і проведення слідчих дій, що, як вже відмічалось, є характерним на сучасному етапі розвитку криміналістики.

Своєрідним підходом до розмежування тактики і організації слідчої діяльності є розподіл слідчих дій на вербальні, нон-вербальні і змішані, при якому враховуються особливості отримання інформації із матеріальних та ідеальних джерел, тобто в залежності від наявності або відсутності спілкування слідчого з учасниками кримінального судочинства¹⁰.

В.Ю. Шепітько відмічає: „Раціональність і ефективність способу діяння (тактичного прийому) є однією з його суттєвих ознак. Разом з цим вказана ознака ще не дозволяє відмежовувати тактичний прийом від інших способів дій (організаційних, підготовчих, технічних і ін.). Відмежування тактичного прийому від інших способів дій, на нашу думку, приховується в його психологічній сутності, в особливостях психологічного механізму його реалізації. Такий механізм реалізації тактичного прийому пропонує: 1) його психологічний напрямок, пов'язаний

⁹ Образцов В.А. Криминалистика: Курс лекций. – М., 1996; Шейфер С.А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1972.

¹⁰ Шепітько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приёмов в криминалистике. – Харьков, 1995.

з викриттям брехні, актуалізацією забутого, відтворенням події, яка відбулася, виявленням прихованого і т.п.; 2) безпосередня або опосередкована взаємодія між слідчим (суддею) і їхніми респондентами; 3) психологічний ефект від його використання (що пов'язано з отриманням об'єктивних показів, виявленням слідів і предметів злочину, встановленням місця знаходження схованки і т.п.)¹¹. Однак в той самий час він говорить про „системи тактичних прийомів, пов'язані із взаємодією з матеріальними об'єктами”¹², з чого, очевидно виходить, що „психологічний механізм” реалізації тактичних прийомів розглядається ним і при відсутності спілкування слідчого з іншими особами.

Із викладеного можна зробити висновок, що чітке розмежування організації і тактики слідчої діяльності – не чисто теоретичний винахід, а гарантія і умова предметної і повної розробки проблем криміналістичної тактики.

Про місце та роль практики в збиранні доказової інформації, її співвідношенні з процедурними елементами слідчої діяльності давно і вірно сказали В. Громов і М. Лаговієр: „Дуже багато слідчих проваджень, які є задовільними з точки зору дотримання процесуальних норм, в той же час цілком незадовільні з точки зору основної мети всякого розслідування – розкриття в справі матеріальної істини. Процесуальні норми зовні отримано, слідство по справі закінчене, а „слід” – то сам безнадійно втрачений... Але що було зроблено для того, щоб „слід” знайти, щоб заплутаний клубок розпутати? На перший погляд все зроблено: свідки допитані, довгий ланцюг протоколів є. Але більш уважніше ознайомлення зі справою доказує, що в дійсності слідчий брав лише ті докази і факти, які... самі йшли до нього в руки. Взагалі-то замість достеменного розслідування і вишукування істини проводиться чисто обрядова реєстрація можливих фактів, які впливали самі собою”¹³.

Тактика в слідчій діяльності – це вибір і використання різних способів (засобів і прийомів) досягнення бажаного результату при вирішенні конкретних завдань розслідування. Це найбільш раціональний шлях отримання доказової інформації по кримінальній справі, що розслідується, який відповідає специфіці слідчої ситуації і меті дій при її вирішенні.

Тактика слідчої діяльності, на нашу думку, заключається у використанні специфічних способів дій для отримання доказової інформації, які знаходяться у виборі і реалізації тактичних прийомів, що відповідають характеру ситуації розслідування, що склалася, і направлених на подолання і нейтралізацію протидії встановленню об'єктивної істини по справі.

Оскільки, як підкреслюють С.Ю. Журавльов і О.Ф. Лубін, „практично кожному розслідуванню протиставиться протидія, боротьба з ним, то саме розслідування з даних позицій є ні що інше, як боротьба проти боротьби”¹⁴. В цій боротьбі кожна сторона застосовує свої тактичні прийоми при досягненні мети.

Тактика злочинців проявляється при підготовці і вчиненні злочинів, а також у процесі розслідування. Перше характерне перш за все для способів скоєння і приховування злочинів. При проведенні розслідування тактичні „уловки” злочинців направлені на: встановлення рівня інформованості слідчого; отримання від слідчого інформації про обставини, які їх цікавлять; відволікання слідчого від вирішення намічених задач; провокування з метою вивести слідчого з рівноваги для того, щоб ухилитись від його „наполегливих атак”; дискредитування зібраних слідчим доказів і т.п.¹⁵

¹¹ Громов В., Лаговієр Н. Искусство расследования преступлений. – М., 1927.

¹² Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики. – Нижний Новгород, 1995.

¹³ Бахин В.П., Кириченко А.А. Как раскрываются преступления. Криминалистика в вопросах и примерах. – Днепропетровск, 1995.

¹⁴ Бахин В.П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. – Киев, 1991.

¹⁵ Криминалистика социалистических стран. – М., 1986.

Таким чином, для того щоб тактично грамотно вести розслідування, необхідно знати тактику дій злочинця і володіти арсеналом достатніх засобів для виявлення і нейтралізації їх тактичних „уловок”. Звідси витікає необхідність криміналістичного вивчення злочинної діяльності як соціального явища, а не тільки способів скоєння злочинів, і такого її елементу, як тактика. На нашу думку, криміналістична тактика як частина науки криміналістики повинна включати в себе самостійний розділ „Тактика діяльності злочинців”.

*Езерський Р.Б.,
асистент кафедри кримінального процесу
і криміналістики Львівського національного
університету імені Івана Франка*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА І ТЕОРІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Усвідомлена суспільством потреба наукового обґрунтування системи таких оперативних розшукових заходів, їх напрацювання й практичної реалізації завжди була і є залежною від досягнень науки і техніки. Це у кінцевому рахунку і обумовило свого часу зародження криміналістики як науки. Найбільш наочно така обумовленість прослідковується у сфері криміналістичної техніки, суспільства і людини. Власне ці проблеми, а точніше, закономірності, що проявляються у їх виникненні та вирішенні, й зумовлюють потребу їх подальшого дослідження.

Саме в цьому і полягає постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Р.С. Белкіна, Г.К. Синилова, В.П. Хомколова, І.Д. Галеніна показує, що на сьогоднішній день можна констатувати доволі ґрунтовне дослідження у працях багатьох криміналістів питань щодо характеру взаємозв'язків розвитку криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Однак ця багатоаспектна проблема вимагає свого подальшого глибокого системного вивчення. Зокрема, як видається, існує потреба комплексного з'ясування питань, пов'язаних з аналізом взаємозв'язків криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Потребують дослідження і вивчення питання правового і науково-методичного забезпечення розвитку криміналістичної техніки, шляхів ефективного використання її у процесі розкриття і розслідування злочинів.

Завданням дослідження є питання застосування техніко-криміналістичних засобів і положень теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) у процесі розкриття і розслідування злочинів, а також теоретичні дослідження в цій сфері.

Мета, яка ставиться перед автором, полягає у дослідженні характеру і напрямів взаємозв'язків криміналістичної техніки і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Важливо також відмітити історичні особливості розвитку цих наук, що обумовили їх органічно тісні зв'язки навіть на методологічному рівні. Теорія оперативно-розшукової діяльності, як відомо, зароджувалась в надрах криміналістики і багато запозичила від неї, адаптуючи її досягнення з урахуванням предмета своїх досліджень, в тому числі в контексті проблем розвитку криміналістичної і оперативної техніки.